

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี

Phra Aphai Mani

รินฤทัย สัจจพันธุ์*

Ruenruthai Sujjapun

บทคัดย่อ

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีของ สุนทรภู่ เป็นวรรณคดีเรื่องสำคัญ และนิยมกันตลอดมาทุกยุคทุกสมัย เพราะอ่านสนุก ให้คติธรรม กระทรวง ศึกษาศิการได้คัดตอนกำเนิดสุดสาครและตอนสุดสาครเข้าเมืองการะเวก ให้ เรียนในช่วงชั้นที่ ๒ (ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔-๖) และตอนพระอภัยมณีหนี นางผีเสื้อสมุทร ให้เรียนในช่วงชั้นที่ ๓ (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑-๓) ตอนกำเนิด สุดสาครและตอนสุดสาครเข้าเมืองการะเวก เหมาะแก่ผู้อ่านชั้นปฐมวัย เพราะ เป็นเรื่องราวผจญภัยของตัวละครที่เป็นเด็ก มีตัวละครที่เป็นอมมนุษย์ต่างเพศ ต่างพันธุ์จำนวนมาก สร้างจินตนาการน่าตื่นเต้น ส่วนตอนพระอภัยมณีหนี นางผีเสื้อ เป็นตอนที่มีเหตุการณ์ตื่นเต้น และสะท้อนอารมณ์ ด้วยความรัก ของตัวละคร ทั้งความรักระหว่างสามีภรรยา ทั้งความรักระหว่างพ่อกับลูก ความดีเด่นของเนื้อหา ความคิด และสำนวนกลอนของทั้ง ๓ ตอน จะเข้าใจให้ ผู้อ่านติดตามอ่านตอนอื่นๆ ต่อไป บทความนี้เขียนขึ้นเพื่อมุ่งขยายความรู้แก่

* ศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ศิลปาคมชาวไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย รามคำแหง

ครูวรรณคดี และผู้อ่านทั่วไปจะได้ประจักษ์ว่านิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี มีคุณค่าสมเป็นมรดกวรรณศิลป์ของชาติ

คำสำคัญ : นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี สุนทรภู่ ตอนกำเนิดสุดสาคร ตอนสุดสาครเข้าเมืองการเวก ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร

Abstract

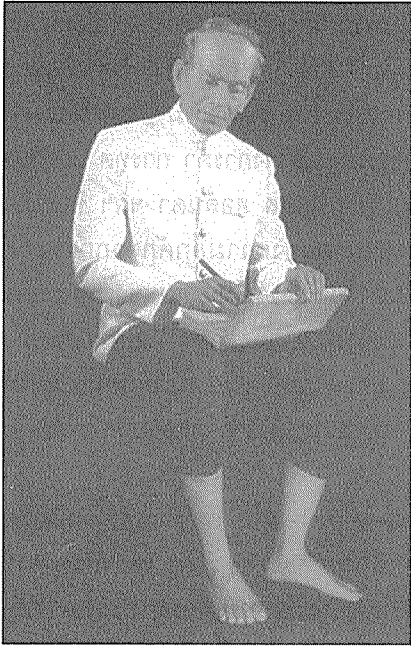
Phra Aphai Mani, the verse narrative written by Sunthorn Phu, has always been an outstanding and popular piece of literature because this literary work provides amusement and morality to the readers. “The Birth of Sudsakorn” and “Sudsakorn arrives at Karavek” are the two chapters that are studied at elementary level, while “Phra Aphai Mani Flees from Phi Suea Samut (sea ogress)” is included in the high school curriculum. “The Birth of Sudsakorn” and “Sudsakorn arrives at Karavek” are appropriate for young readers because they narrate the adventures of the character who is a child. There are also many non-human beings or supernatural characters and a fantasy theme. “Phra Aphai Mani flees from Phi Suea Samut (sea ogress)” presents many exciting events and the powerful love between husband and wife, and also father and son. The distinction of content, concept, characterization and beautiful style of verses of these three chapters will arouse the young readers to follow the rest of the book. This article is intended to expand the knowledge of the teachers who teach Thai literature, and also to confirm to the readers that Phra Aphai Mani is an extremely valuable piece of national literary heritage.

Keywords : Phra Aphai Mani, Sunthorn Phu, “The Birth of Sudsakorn”, “Sudsakorn arrives at Karavek”, “Phra Aphai Mani flees from Phi Suea Samut”

ประวัติการแต่งเรื่องพระอภัยมณี

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี เป็นผลงานเรื่องเด่นของพระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือที่รู้จักกันดีนาม สุนทรภู่ กวีเอกแห่งรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม หรือยูเนสโก (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องเป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมของโลก ในวาระครบ ๒๐๐ ปีชาตกาลของมหากวีผู้นี้ นับเป็นคนไทยคนที่ ๕ และสามัญชนคนแรกที่ได้รับยกย่อง

สุนทรภู่เริ่มแต่งนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพื่อขายเลี้ยงชีพขณะติดคุก ราว พ.ศ. ๒๓๖๔ เมื่อพ้นโทษก็แต่งต่ออีกบ้าง แต่ไม่มากนัก เพราะขณะรับราชการในราชสำนักของรัชกาลที่ ๒ ต้องเข้าเฝ้าในที่ประชุมทูลกระหม่อม ต่อกลอนพระราชนิพนธ์ เกลากลอน หรือแต่งกลอนถวายอยู่เสมอ จึงไม่มีผลงานสร้างสรรค์ของตนในช่วงเวลานี้ จนถึงรัชกาล เมื่อขึ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สุนทรภู่ออกบวช จำพรรษาอยู่ที่วัดมหาธาตุ ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๗-๒๓๗๘ สุนทรภู่อยู่ในความอุปการะของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ พระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สุนทรภู่แต่งนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีต่อ เพื่อถวายตามรับสั่งของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ แต่ยังแต่งไม่จบ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณก็สิ้นพระชนม์ ต่อมาสุนทรภู่ได้อยู่ในความอุปการะของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระพี่นางร่วมเจ้าจอมมารดาของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพโปรดเรื่องพระอภัยมณี มีรับสั่งให้แต่งต่อเรื่องที่ค้างอยู่ สุนทรภู่แต่งได้ถึง ๙๙ เล่มสมุดไทย จนถึงตอนพระอภัยมณีออกบวช แต่กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพรับสั่งให้แต่งต่อไปอีก เรื่องพระอภัยมณีจึงขยายออกไปยาว รวม ๙๔ เล่มสมุดไทย เรื่องราวตอนหลังนี้ไม่ใช่สำนวนของสุนทรภู่ทั้งหมด น่าจะเป็นว่าสุนทรภู่ให้ลูกศิษย์ช่วยกันแต่ง

การเผยแพร่บทกลอนในยุคที่สุนทรภู่ยังมีชีวิตอยู่ และไม่ได้รับราชการหรือมีเจ้านายอุปการะ ทำโดยผู้สนใจอยากอ่านก็จ่ายเงินให้ก็แล้วคัดลอกเอาบทกลอนไป หรือจ้างหนูพัดหรือหนูตาบุตรชายของสุนทรภู่ซึ่งเดินทางร่อนเร่ไปกับพ่อให้คัดลอกให้ จ่ายค่าจ้างวานคัดลอกพอสมควร เงินที่ได้จากการขายบทกลอนไม่มากนัก ดังนั้น แม้สุนทรภู่จะรับแต่งบทกลอนให้ผู้ว่าจ้าง รวมทั้งคำขายเล็กๆ น้อยๆ แต่ชีวิตในช่วงนี้ก็ขัดสนผิืดเคืองกล่าวได้ว่า ผลงานกวีของสุนทรภู่ไม่ได้สร้างความร่ำรวยแก่กวีผู้แต่งในขณะยังมีชีวิตอยู่ แต่กลับสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำแก่ผู้จัดพิมพ์ หลังสุนทรภู่สิ้นชีวิตไปแล้ว

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๓ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโรงพิมพ์ของหมอมสมิท ในยุคที่การพิมพ์หนังสือและวรรณคดีไทยขยายตัวมากขึ้นจากอิทธิพลของวรรณคดีตะวันตก นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีก็ยังเป็นวรรณคดีประชาานิยม เพราะกล่าวกันว่า หมอมสมิทร่ำรวยจากการพิมพ์เรื่องพระอภัยมณีเป็นตอนๆ ขายเล่มละ ๒๕ สตางค์ จำหน่ายขายดีจนปลุกติกได้ การที่หมอมสมิทนำเรื่องพระอภัยมณีและนิทานคำกลอนเรื่องอื่นๆ ของสุนทรภู่มาพิมพ์ขาย ทำให้โรงพิมพ์อื่นๆ หันมาเอาแบบอย่าง แสงพานิทานคำกลอนอื่นๆ มาพิมพ์ จนคิดจ้างกวีในสมัยนั้นให้แต่งเรื่องใหม่ๆ มาพิมพ์ขาย จึงเป็นยุคเฟื่องฟูของนิทานกลอนที่เรียกกันว่า “เรื่องจักรว วงศ์” นิยมในหมู่นักอ่านทั่วไป คู่ขนานไปกับการพิมพ์นวนิยายและเรื่องสั้นซึ่งเป็นบันเทิงคดีร้อยแก้วแนวใหม่ที่นิยมกันในหมู่นักอ่านปัญญาชน

ที่มาด้านเนื้อหาของเรื่องพระอภัยมณี

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี แต่งขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือระหว่าง

รัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ ในช่วงระยะเวลานี้ วรรณคดีไทยสืบทอดขนบการประพันธ์ จากวรรณคดีสมัยอยุธยา ทั้งในด้านเนื้อหา รูปแบบ ฉันทลักษณ์ และภาพพจน์โวหาร การกวี ขณะเดียวกันก็รับวรรณคดีจากแหล่งวัฒนธรรมอื่นๆ เข้ามาเพิ่ม ได้แก่ วรรณคดีจีน วรรณคดีมอญ รวมทั้งบ้านเมืองเปิดรับความสัมพันธ์ทางการค้า การทูต และการศาสนา จากมหาอำนาจตะวันตก ได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา ฯลฯ ที่เข้ามา แสวงหาผลประโยชน์ในย่านตะวันออก บรรยากาศของความคิดคึกคักจากการแปล วรรณกรรมจีนและมอญ ประกอบกับความตื่นตัวในเรื่องราวและวัฒนธรรมของชาว ตะวันตกหลายชาติหลายภาษา น่าจะทำให้สุนทรภู์สนใจสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัว ความเป็นนักอ่าน ความเป็นผู้แสวงหาความรู้ และความมีวิสัยทัศน์ที่ทันสมัย ทำให้ สุนทรภู์สร้างสรรค์เนื้อหาของเรื่องพระอภัยมณี โดยประมวลที่มาจากหลายทิศหลายทาง สรุปได้ว่ามี ๔ ทาง^๑ ดังนี้

๑. จากวรรณคดีจีน เช่น สุตสาครแสดงความกตัญญูโดยไม่ทอดเลื้อยหนังเสื้อ ของพระโยคี เหมือนกวนอูไม่ยอมทอดเลื้อยที่เล่าปี่ให้มาในเรื่องสามก๊ก เพลงปี่ของพระ อภัยมณีที่เป่าเพื่อห้ามกองทัพของนางละเวงคล้ายเพลงปี่ของเตียวเหลียงในเรื่องไซฮั่น ม้านิลมังกรของสุตสาครคล้ายม้าไอจือแบ้ของนางอี่ในเรื่องไซฮั่น พฤติกรรมของ นางวาลีคล้ายนางจิงจื๋นในเรื่องเสียดก๊ก เป็นต้น

๒. จากวรรณคดีไทยในอดีตและร่วมสมัย เช่น ศรีสุวรรณและสามพรหมณ์ เกี่ยวนางเกษราและสามพี่เลี้ยงในสวน คล้ายพระลอกกับนายแก้วนายขวัญเกี่ยว พระเพื่อนพระแพงและนางรื่นนางโรยในลิลิตพระลอ อิทธิฤทธิ์ของรูปเสน่หานางละเวง คล้ายเรื่องรูปนางบุษบาในอิเหนา ตัวละครที่ถือกำเนิดจากพ่อแม่ต่างเผ่าพันธุ์ น่าจะได้ อิทธิพลจากตัวละครลักษณะเดียวกันในเรื่องรามเกียรติ์ นางผีเสื้อสมุทรพุดจาหลกหล่อ พระอภัยมณีให้ลงมารับมนตร์วิเศษในมหาสมุทร แล้วนางขอลาตาย น่าจะได้อิทธิพลจาก เรื่องสังข์ทอง

๓. จากเหตุการณ์เรื่องราวที่ได้ยินได้ฟัง เช่น สงครามเก้าทัพ ระหว่างไทย กับพม่า ในสมัยรัชกาลที่ ๑ น่าจะเป็นแรงบันดาลใจในการผูกเรื่องศึกเก้าทัพที่นางละเวง

^๑ อ่านเพิ่มเติมใน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๓ : ๓๒๗-๓๔๔) ; ธนิต อยู่โพธิ์ (๒๕๙๘) ; ประจักษ์ ประภา (๒๕๑๓) ; ยศ วัชรเสถียร (๒๕๑๗).

ยกมาตีเมืองฝล็ก เรื่องเมืองจุม ตอนสุดสาครตามหาพ่อ น่าจะมาจากความรู้ของฝรั่ง อาจจะจากคัมภีร์ไบเบิล หรือตำนานเรื่องเล่าโบราณ

๔. จากจินตนาการของสุนทรภู่ เช่น เรือโจรสลัดหวัง สำเภายนต์ ควงกล (สัญญาณเตือนภัย) หีบเพลง หนูยิงได้ที่ละสิบดอก เป็นต้น

สุนทรภู่ได้รับยกย่องว่าเป็นปฏิภาณกวี^๒ สุตกวี อรรถกวี และจินตกวี นิทาน คำกลอนเรื่องพระอภัยมณีแสดงอัจฉริยภาพความเป็นกวีของสุนทรภู่ได้ครบถ้วน

การวิจารณ์เรื่องพระอภัยมณี

เรื่องพระอภัยมณีเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่ได้รับวิจารณ์อย่างจริงจังโดย เทียนวรรณ หรือ ต.ว.ส. วัฒนาโก ซึ่งวิจารณ์เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง ลงพิมพ์เป็น ตอนๆ ติดต่อกันหลายฉบับในหนังสือพิมพ์ตุลภาคพจนกิจ ซึ่งเทียนวรรณเป็นเจ้าของ และผู้ดำเนินการ ในบทวิจารณ์ที่เป็นร้อยกรอง เทียนวรรณคัดคำกลอนของสุนทรภู่มาเป็น ตอนๆ แล้วแต่งคำวิจารณ์เป็นกลอนต่อท้าย โดยเน้นการวิจารณ์ที่เนื้อหาและการให้คติ คำสอน วิจารณ์กลวิธีการแต่งว่าสมเหตุสมผล ตัวละครสมจริง มีลักษณะนิสัยเหมือน บุคคลจริง ตัวเรื่องมีประโยชน์แก่ผู้อ่าน ราวกับห้องสมุดใหญ่ ดังกล่าวว่า “เมียวเซียมเปี่ยมจินดา” นอกจากนี้ ยังมีคุณค่าทางวรรณศิลป์เพราะบทกลอนเพราะฟัง

ในบทวิจารณ์ที่เป็นร้อยแก้ว เทียนวรรณจะวิจารณ์การใช้ถ้อยคำและเนื้อหา ได้แก่ ชื่อตัวละครสอดคล้องกับลักษณะนิสัย เช่น ชื่อพระอภัย เพราะไม่ผูกเวรกับผู้ใด ชื่อสินสมุทร เพราะแม่เป็นผีเสื้อน้ำ ชื่อสุดสาคร เพราะแม่พาพ่อหนีภัยเข้ามาในทะเล ชื่ออุศเรน เพราะเป็นคนใจกล้าใจสูง เนื้อเรื่องก็แตกต่างไปจากเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ในสมัยเดียวกัน นั่นคือ ไม่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ไม่มีเหาะ ไม่มีนิรมิต พระเอกไม่มีอาวุธพิเศษ ตัวละครใช้ปัญญาและอุบายแก้ไขปัญหา ตัวละครมีลักษณะนิสัยคงที่ตลอดทั้งเรื่อง ตัวละครหญิงมีสติปัญญาความรู้ความสามารถ ตัวละครหญิงอยู่ในที่ลับกับตัวละครชาย ไม่เสียประเวณิ์ ไม่มีอิทธิฤทธิ์ เช่น ตัวร่อนเป็นไฟอย่างนางสีดา หรือประเวณิ์หายอย่างนางสุวรรณอำภา ไม่ทิ้งเหตุการณ์หรือเนื้อความ เคยกล่าวความไว้ที่ใด ก็กลับมาย้อน

^๒ มีผู้บันทึกเรื่องราวที่แสดงความเป็นปฏิภาณกวีของสุนทรภู่ไว้หลายคน อ่านเพิ่มเติมใน ชลดา เรื่องรักษลิติต (๒๕๔๕ : ๕๙-๖๓).

พระอภัยมณีและนางเงือก
ผลงานของจักรพันธุ์ โปษยกฤต

ยกความนั้นอีก มีเนื้อหาทั้งทางโลกและทางธรรม มีภาษิตคติธรรมแทรกอยู่มาก (เทียนวรรณ ร.ศ. ๑๒๑ : ๖๖) เทียนวรรณเห็นว่าสุนทรภู่เป็นกวีก้าวหน้า นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่จึงโดดเด่นกว่านิทานคำกลอนเรื่องอื่นๆ ในสมัยเดียวกัน

นอกจากนี้ ในบทวิจารณ์ที่เป็นร้อยกรอง เทียนวรรณยกตัวอย่างบทกลอนเด่นๆ และตีความความคิดของสุนทรภู่ไว้อย่างน่าสนใจ เช่น ตีความบทกลอนที่กล่าวว่า “รู้อะไรไม่สู้รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี” ในตอนที่พระยาศรีสุนทรสุดสาครหลังจากพาขึ้นมาจากเหวว่า การ “เอาตัวรอด” ที่พระยาศรีกล่าว มิใช่หมายถึงการเอาตัวรอดทางโลก แต่หมายถึงการเอาตัวรอดทางธรรม นั่นคือ ทางสุนิพพาน ดังกล่าวเป็นบทกลอนว่า

อันถ้อยคำพรา้สอนกลอนก็เพราะ	พึงเสนาะสำเนาความต้องการที่
เป็นแก่นสารการโลกย์ประเพณี	เหมือนท่านชี้ข้ามแดนแสนกันดาร
เพราะตัวรอด คือ นิพพาน สถานเลิศ	ไม่ต้องเกิดไม่ต้องตายวายสังขาร
เราเห็นว่าตาภูคนบุราณ	ยอดชำนาญพูดจาวิชาวินิจฉัย

คนไม่รู้ดูเหมือนเล่นแป้นแต่เพื่อ
เราได้ตรวจทุกคำด้วยน้ำใจ

หลงละเมอฟังเรื่องเปลื้องนิไสย
จึงเรียงไว้เพื่อใครดูให้รู้ตัว

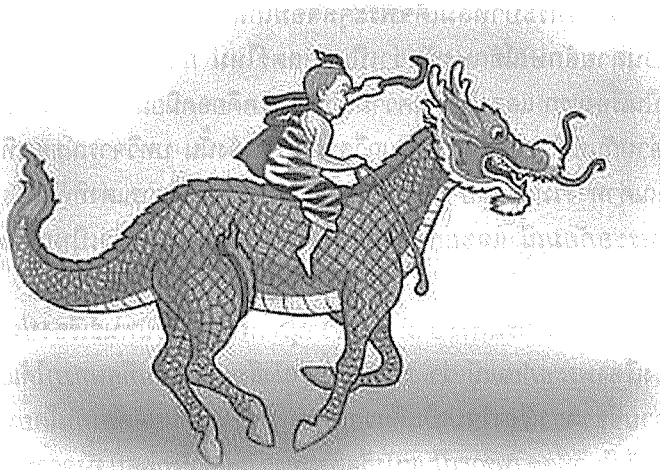
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การวิจารณ์วรรณคดีลงพิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรนับว่าเป็นศาสตร์ใหม่ การวิจารณ์วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีเป็นเรื่องแรก แสดงให้เห็นความเป็นวรรณคดียอดนิยม เป็นเรื่องที่ประชาชนรู้จักและนิยมอ่านกันทั่วไป และผู้แต่งเป็นกวีสามัญชน ดังนั้น บทวิจารณ์ของเทียนวรรณจึงช่วยเน้นคุณค่าทางวรรณศิลป์ เนื้อหาที่แสดงคติธรรม กลวิธีการแต่งที่ทันสมัย แปลกใหม่ของเรื่องพระอภัยมณี และยกย่องอัจฉริยภาพของสุนทรภู่ว่าเป็นกวีเอกที่คนไทยภาคภูมิใจ

เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์เรื่องประวัติสุนทรภู์ทรงยกย่องเรื่องพระอภัยมณี ว่า “ในบรรดาหนังสือบทกลอนที่สุนทรภู่ได้แต่งไว้ ถ้าจะลองให้ผู้อ่านชี้ขาดว่าเรื่องไหนเป็นดีกว่าเพื่อน ก็น่าจะเห็นยุติต้องกันโดยมากกว่า เรื่องพระอภัยมณีเป็นดีที่สุด เพราะเป็นหนังสือเรื่องยาว แต่งดีทั้งกลอน ทั้งความคิดที่ผูกเรื่อง” และยังทรงกล่าวไว้ในอธิบายว่าด้วยเรื่องพระอภัยมณี ว่า “เพราะฉะนั้นจึงเห็นควรชมเรื่องพระอภัยมณีว่าเป็นหนังสือแต่งดี สมควรที่ผู้รักเรียนในทางวรรณคดีจะอ่าน...ข้าพเจ้าเชื่อว่าใครอ่านเรื่องพระอภัยมณีก็คงจะชอบทุกคน”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมาคมวรรณคดีที่ตั้งขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ยกย่องให้เรื่องพระอภัยมณีเป็นแบบอย่างของกลอนสุภาพ เช่นเดียวกับนิราศภูเขาทองและนิราศเมืองเพชร ของสุนทรภู่ และนิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัย

ในสมัยต่อมา มีการยกย่องคุณค่าของเรื่องพระอภัยมณีอีกมากมาย คุณค่าโดดเด่นเป็นที่ยอมรับกันคือ คุณสมบัติของตัวละครชายที่ใช้ปัญญาความรู้แทนอาวุธวิเศษ คุณสมบัติของตัวละครหญิงที่ไม่ได้มีแต่ความสวย แต่มีวิชาความรู้ในการยุทธ์ เช่นผู้ชาย และมีปัญญาเฉลียวฉลาด เรื่องราวสนุกสนานตื่นเต้นด้วยสัตว์ประหลาด สิ่งมหัศจรรย์ เป็นเรื่องผจญภัยแนวจินตนิมิต (fantastic adventure story) ที่ชวนติดตาม และเป็นเรื่องให้คิดสอสนใจแผ่กระจายให้เข้าใจโลกและชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนา

การวิเคราะห์นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสุดสาคร และตอนสุดสาครเข้าเมืองการะเวก

สุดสาครและม้านิลมังกร

เรื่องพระอภัยมณีทั้งสองตอนนี้ เป็นวรรณคดีที่กำหนดให้เรียนในช่วงชั้นที่ ๒ (ประถมศึกษาปีที่ ๔-๖) เป็นตอนที่เหมาะสำหรับเด็กประถมเพราะตัวละครเอกในตอนนี้เป็นเด็กและมีการผจญภัยอย่างน่าตื่นเต้น

ครูอาจเริ่มเข้าสู่บทเรียนด้วยการเล่นเกม “ทายปัญหา?” หรือปริศนาคำทายแบบสมัยใหม่ที่เด็กรุ่นใหม่นิยมเล่นกัน โดยนำเรื่องพระอภัยมณี ตอนสุดสาครเข้าเมืองการะเวกนี้ไปเล่นสนุกด้วยการตั้งคำถามว่า “ไม้เท้าของพระโยคีชื่ออะไร?”

ผู้ใหญ่ที่อ่านวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีมาเป็นเวลานาน คงงงเป็นไก่ตาแตกว่า ไม้เท้าของพระโยคีมีชื่อด้วยหรือ? แต่เด็กๆ จะทำให้ผู้ใหญ่งงยิ่งกว่าเดิม เพราะพวกเขาเฉลยคำตอบว่า ไม้เท้าพระโยคี ชื่อ “เกิด” คำตอบนี้มาจากไหนกัน เด็กๆ บอกว่ามาจากบทกลอนที่กล่าวว่า เมื่อพระโยคีช่วยสุดสาครจากเหวลึก หลังจากถูกขี่เปลือยผลัดตกลงไปแล้ว พระโยคีบอกสุดสาครให้ไปตามหาไม้เท้า บทกลอนตอนนี้มีว่า

จงคิดตามไปเอาไม้เท้าเกิด จะประเสริฐสมรักเป็นศักดิ์ศรี (หน้า ๓๙๑)

คำว่า *ไม่เท่าเกิด* ในคำกลอนนี้ คือ คำเฉลยของเกมทายปัญหาลมัยใหม่ที่มุ่งเล่นกับคำโดยไม่นึกถึงความหมายแท้จริงหรือหน้าที่ของคำในประโยค ดังเช่น คำว่า “เกิด” ในข้อความนี้ เป็นคำลงท้ายประโยคคำสั่งหรือประโยคขอร้องอย่างสุภาพ กลับถูกนำไปใช้เป็นคำนามบอกชื่อ เพื่อเล่นสนุกในปริศนาคำทายลมัยใหม่

ครูอาจจะใช้มุกเดียวกันนี้ เล่นสนุกกับนักเรียนต่อว่า “*ไม่เท่าของพระโยคีไม่ได้อ้อเกิด แต่ชื่อทิพย์ต่างหาก*” เพราะมีอยู่ในคำกลอนตอนกำเนิดสุดสาคร เมื่อพระโยคีมอบไม่เท่าให้สุดสาครเป็นอาวุธป้องกันตัวก่อนออกเดินทางไปตามหาพระอภัยมณี ว่า

พระบอกพลางทางประทาน*ไม่เท่าทิพย์* ไปทางนี้มี*ดิบมันดุดัน* (หน้า ๓๗๕)

นอกจากนี้ ครูยังอาจจะเล่นสนุกกับนักเรียนต่ออีก โดยกล่าวว่า สุดสาครมี “*มือถือ*” ใช้ด้วย และให้นักเรียนหาข้อความนี้ในตอนกำเนิดสุดสาคร ซึ่งจะพบในกลอนบาทที่ต่อจากบาทข้างต้นว่า

*สำหรับมือถือ*ไว้อย่าให้ห่าง เปรียบเหมือนอย่าง*ครเพลงพระแสงขรรค์*

(หน้า ๓๗๕)

การนำเข้าสู่บทเรียนโดยตั้งวรรณคดีไปหาเรื่องราวในสังคมปัจจุบัน อาจจะทำให้เด็กเริ่มสนใจวรรณคดีและอยากเรียนรู้เนื้อหาต่อไป การเล่นเกมภาษาดังกล่าว เป็นจุดเริ่มต้นในการให้ความรู้เรื่อง ความหมายของภาษา ไวยากรณ์ภาษา และการเปรียบเทียบการใช้ภาษาในอดีตและปัจจุบันได้ด้วย

เนื้อหาของเรื่อง*พระอภัยมณี*ตอนที่ตัดตอนมาให้เรียนในชั้นประถม ๔-๖ นี้ เป็นตอนที่ ๒๔ และ ๒๕ กล่าวถึงนางเงือกให้กำเนิดสุดสาคร และยกให้พระโยคีไปเลี้ยง โดยนางเงือกจะมาให้นมลูกทุกเช้ากลางวันเย็น พระโยคีเลี้ยงสุดสาครมานาน ๑๐ เดือน สุดสาครก็เติบโตเท่ากับเด็ก ๑๐ ขวบ เป็นเด็กแข็งแรง มีพลังกำลังมากกว่าลูกมนุษย์ทั่วไป วิ่งเล่นได้ไกลๆ เทียวขี้วัวควายบ้าง เทียวดำน้ำปล้ำปลาบ้าง เล่นชนจนพระโยคีบ่นว่าปากเปื่อยปากแฉะ พอสุดสาครรู้ความ พระโยคีก็สอนหนังสือให้รู้จักอ่านเขียน และยังสอนวิทยายุทธ์ สามารถล่องหนหายตัว และอยู่ยงคงกะพัน จนสุดสาครอายุได้ ๓ ขวบ วันหนึ่งไปเล่นน้ำ พบม้าตัวใหญ่สีดำนิล หน้าเป็นมังกร หางเหมือนหางนาค สุดสาครได้มนตร์และหาวายเสกจากพระโยคีจึงจับม้ารูปร่างประหลาดซึ่งมี “*เขี้ยวเป็นเพชร เกิดเป็นนิลลั่นเป็นปาน*” ตัวนี้ได้ พระโยคีให้ชื่อว่าม้านิลมังกร จากนั้นพระโยคีบอกสุดสาครว่าพระบิดาของสุดสาครชื่อพระอภัยมณี ดิถีเรือสำเภาเดินทางไปเมืองผลึก ให้

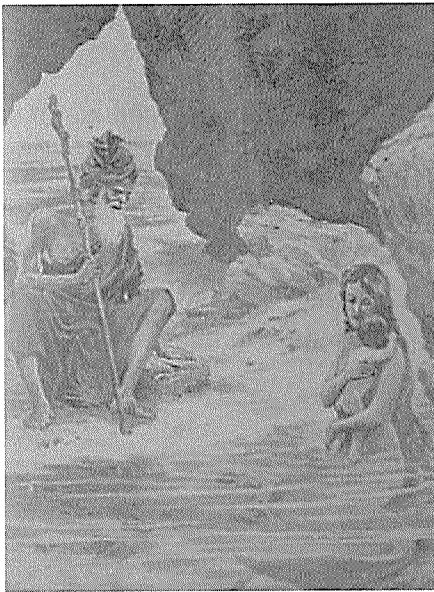
สุดสาครไปตามหา พระโยคีมอบไม้เท้ากายสิทธิ์เป็นอาวุธไว้ป้องกันตน ก่อนออกเดินทาง พระโยคีเกล้าผมเสียบปิ่นทองของพระอภัยมณี เพื่อให้คนที่พบเห็นทราบว่าเป็นโอรส กษัตริย์ และให้สวมใส่เสื้อหนังเสือเหมือนมนุญน้อย สุดสาครผากฝังแม่เงือกไว้กับพระโยคี แล้วกราบลาเดินทางไป ระหว่างทางพบเมืองจม พวกผีดิบนับสิบโกฏิเข้าทำร้าย สุดสาคร และม้านิลมังกรต่อสู้อยู่ ๗ วัน ไม่สามารถเอาชนะได้ จึงนึกถึงพระโยคี เมื่อพระโยคี มาถึง เหล่าผีดิบก็หนีหายไปหมด สุดสาครขี่ม้าไปบนน้ำเป็นเวลาเดือนหนึ่งจึงเข้าเขต ที่มีคนอยู่อาศัย สุดสาครพบซีเปลือย และถูกหลอกผลักดันตกเหวเพราะซีเปลือยต้องการ ไม้เท้าวิเศษ พระโยคีจึงมาช่วยสุดสาครขึ้นจากเหว จากนั้นสุดสาครเดินทางเข้าเมือง การะเวกเพื่อไปตามหาไม้เท้าคืนจากซีเปลือย

เนื้อความของแบบเรียนจบลงตรงนี้ ส่วนเนื้อความตอนสุดสาครเข้าเมืองการะเวก หลังจากที่ได้ดัดตอนมาให้เรียนจะกล่าวถึงสุดสาครเอาชนะซีเปลือยและเจ้าเมืองการะเวก รับสุดสาครเป็นโอรสบุญธรรม

จุดเด่นในตอนกำเนิดสุดสาครและสุดสาครเข้าเมืองการะเวก คือ การนำเสนอ

๑. การผจญภัยของตัวละครเอก ตั้งแต่เกิดจนรู้ความ
๒. การรวมตัวละครแปลกเพศต่างพันธุ์ในเหตุการณ์ตอนสั้นๆ

๑. การผจญภัยของตัวละครเอก ตั้งแต่เกิดจนรู้ความ ตัวละครเอกในตอนนี้ คือสุดสาคร ซึ่งต้องผจญภัยตั้งแต่เกิด เนื่องจากเป็นท้องแรกของแม่เงือก แม่เงือก ผู้ไม่มีประสบการณ์การมีลูกมาก่อน และไม่มีแม่ช่วยสอน (แม่ของนางเงือกถูกผีเสื้อสมุทรฆ่าตาย) จึงตื่นเต้นกังวลใจ ยามใกล้คลอด นางปวดท้องจนสลบไป พระโยคีมาช่วย เป่ามนตร์ แต่ก็ช่วยได้เพียงประทั่งให้นางมีกำลังแรงขึ้น บิดเป่าภูตผีวิญญาณและภัยพาลต่างๆ แต่ไม่ได้ลดความเจ็บปวดทรมาน การที่แม่เงือกคลอดลูกยากอาจจะเพราะเป็นท้องสาว หรืออาจจะเพราะสุดสาครไม่ได้เกิดเป็นเงือกแต่เกิดเป็นมนุษย์ และแม่เงือกต้องคลอดตามลำพัง ไม่มีหมอตำแยช่วย พระโยคีก็ถูกต้องเนื้อตัวไม่ได้ จะทำให้อาบัติ สุดสาครจึงต้องเสี่ยงชีวิตตั้งแต่เกิด สุดสาครเป็นลูกมนุษย์ แต่มีพลังกำลังเกินเด็กแรกเกิด เพราะ “มีกำลังนั่งคลานทะยานกาย เข้ากอดก่ายมารดรไม่อ่อนแอ” และเนื่องจากมีแม่เป็นเงือกน้ำ จึง “เที่ยวผุดดำตามประสาธัฒาสัย” ได้ตั้งแต่แรกเกิด พระโยคีนำสุดสาครไปเลี้ยงแทนนางเงือก ยามนอน พระโยคีไกวเปลเห่กล่อมให้นอนเหมือนเด็กทั่วไป ถึง

พระฤๅษีและนางเงือกช่วยกันเลี้ยงดูสุตสาคร
ผลงานของเหม เวชกร

ยามกิน นอกจากกินกล้วยแล้วพระโยคีอุ้มพาไปกินนมแม่วันละสี่ห้าครั้ง

เมื่อเป็นลูกครั้งต่างพันธุ์ คือลูกมนุษย์กับเงือก สุตสาครเติบโตรวดเร็วกว่าเด็กทั่วไป อายุ ๑๐ เดือน ก็โตเท่าเด็กอายุ ๑๐ ขวบ มีพลังกำลังแข็งแรง ไหล่ชี้้วควาย ลงน้ำปล้ำปลาเป็นเรื่องสนุกประจำวัน สูตรสำเร็จของตัวละครชายในนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ของไทย ก่อนออกผจญภัย คือ เรียนวิชา หาพาหนะ ได้อาวุธวิเศษ ส่วนสูตรสำเร็จหลังออกผจญภัย คือ ปราบยักษ์ พบรักนาง ครองเมือง สุนทรภู่ก็สร้างสุตสาครเป็นตัวละครในลักษณะนี้ สุตสาครเรียนหนังสือและวิชาอาคมกับพระโยคีจนอายุได้ ๓ ขวบ จากนั้นก็พบม้านิลมังกร หลังจากขับเคียงกันเป็นเวลานาน ก็ได้ม้าประหลาดนี้มาเป็นพาหนะคู่ใจ ต่อมาพระโยคีมอบไม้เท้ากายสิทธิ์ให้เป็นอาวุธ เมื่อสุตสาครมีครบแล้ว ทั้งวิชา ม้าพาหนะ และอาวุธวิเศษ จึงพร้อมออกเดินทางผจญภัยตามลำพังจากเกาะแก้วพิสดารไปยังเมืองผลิก ซึ่งสุตสาครก็ไม่รู้ว่าอยู่ที่ใด

หลังเดินทางออกจากเกาะแก้วพิสดาร สุตสาครเผชิญเหตุการณ์ ๒ ครั้ง

ครั้งแรกต่อสู้กับเหล่าผีดิบที่เมืองจุม สุตสาครหลงเข้าไปในเมืองผีดิบ เพราะยังเด็กขาดประสบการณ์ แม้ไม้เท้าวิเศษและม้านิลมังกรจะช่วยสังหารผีร้ายไปได้มาก แต่

๗๔ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์

จำนวนผีดิบนับสิบโกฏีทำให้การต่อสู้ยืดเยื้อยาวนานถึง ๗ วัน และยังไม่สิ้น สุดสาครและมานิลมังกรหมดแรงจนต้องพึ่งพระโยคี

บทเรียนของการผจญภัยครั้งแรกนี้ สอนให้สุดสาครรู้ว่าการฆ่าแต่ผู้กับคนพาลหม่มาก รังแต่จะหมดแรงเปล่า ผู้หลักเลียงการเผชิญหน้า ไปทำสิ่งอื่นตามที่มุ่งหวังตั้งใจไว้จะมีประโยชน์มากกว่า ข้อสรุปข้างต้นตีความจากคำกลอนที่สุนทรภู่บรรยายถึงเหล่าผีดิบว่า

แต่หลอนหลอกออกอวดสักดัสแกง ด้วยมันแกลังจะให้วนอยู่จนตาย
กุมาราม้าทรงฝ่าหลังรบ เทียวตลบไล่ผีไม่หนีหาย
(หน้า ๓๔๐)

และพระโยคีสอนสุดสาครว่า

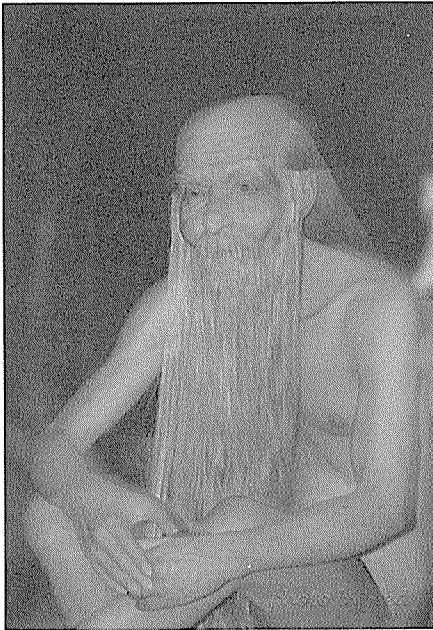
อย่าอวดรังับจะพลาดแพลง ออกกำแพงไปเสียเจียวประเดี๋ยวนี้
ไปข้างหน้าถ้าพบมันรบอีก จงเลียงหลักเลยไปในวิถี
(หน้า ๓๔๐-๓๔๑)

ดังนั้น ถึงแม้จะมีอาคมของวิเศษที่เหล่าผีดิบสู้ไม่ได้ แต่จำนวนผีดิบที่มีมากมายทำให้เอาชนะได้ยาก เหมือนน้ำน้อยย่อมแพ้ไฟ และควรหลีกเลี่ยงการต่อสู้กับคนพาล

พระโยคียังบอกสุดสาครด้วยว่าเมืองจมนี่ คือเมืองของท้าวบักกา เหตุที่เมืองจมนลงในมหาสมุทรเป็นเพราะไม่นับถือพระพุทธศาสนา ประชาชนพลเมืองซึ่งอดอาหารตายนับร้อยล้านคนจึงกลายเป็นผีดิบหิวโหย เมื่อมีเรือลำใดผ่านเข้ามาก็จะเป็นเหยื่อผีดิบเหล่านี้

เนื้อความตอนนี้ จึงแสดงว่าสุนทรภู่แฝงคำสอนให้ยึดถือในพระพุทธศาสนา เพราะเมืองที่ไร้ศานาย่อมล่มจม และคนที่ไม่นับถือศานาย่อมทนทุกข์ทรมานไม่ได้ผุดผ่องไม่ได้เกิด

การผจญภัยครั้งที่สองของสุดสาคร คือพบกับซีเปลือย ซีเปลือยเป็นมนุษย์ลงโลกที่ทำมาหากินด้วยการหลอกให้คนอื่นเชื่อถือศรัทธาได้ด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการ คือ สร้างความแตกต่าง และพูดเก่งมีคารมดี ในด้านการสร้างความแตกต่าง ซีเปลือยทำตัวให้แปลกจากมนุษย์ทั่วไป คือ ไม่มุ่งห่มเสื้อผ้า ไม่อาบน้ำทำความสะอาดร่างกาย ไว้หนวดเครา

ชีเปลือย

จากพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย

เปลือยผมยาว ไม่กินข้าวไม่กินเนื้อสัตว์ กินแต่ผัก นอนกลางดินกินกลางทราย สุนทรภู์พรรณนาลักษณะของชีเปลือยไว้อย่างเห็นภาพ เช่น ไม่นุ่งห่มสมเพศเหมือนเปรตเปล่า, หนวดถึงเข่าเคราถึงนมผมถึงตีน, น้ำเหียนรากปากมีแต่ขี้ฟัน ฯลฯ การทำตัวแปลกเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านคิดว่าเป็นผู้วิเศษ ประกอบกับมีคนบนบานได้ผลสำเร็จ จึงเชื่อว่าชีเปลือยมีวิชาของขลัง พวกเขานับถือแล้วนำข้าวปลาอาหารมากราบไหว้ ทำให้ชีเปลือยไม่อดอยาก ส่วนการพูดดีมีคารม จะเห็นได้จากคำพูดที่ตอบสุตสาคร เป็นคำพูดที่ชีเปลือยจงใจแสดงให้เห็นว่าตนบรรลุในสังขารม คือ ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา จึงสละแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนี้

ชีเปลือยฟังนั่งขัดสมาธิพับ	แสนลับปลับปลิ้นปลอกบอกนิสัย
เราดัดขาดปรารถนาไม่อาลัย	ด้วยเห็นภัยวิปริตอนิจจัง
อันร่างกายหมายเหมือนหนึ่งเรือนโรค	แสนโสโครกคืออาชุกเป็นทุกขัง
เครื่องสำหรับยับยบอสุภัง	จะปิดบังเวทนาไว้ว่าไร
เราถือศีลจินตนาจิตวาโมกข์	สละโลกรูปนามตามวิสัย
บังเกิดเป็นเบญจขันธ์มาฉันใด	ก็ทิ้งไว้เช่นนั้นจึงฉันนี้

ไม่รักรูปร่างกายเสียตายชาติ

อารมณ์มาดมุ่งหมายจะหน่ายหนี

(หน้า ๓๘๒-๓๘๓)

หากไม่มีข้อความที่สุนทรภู่กำกับไว้ว่า “แสนสับปลับปลิ้นปลอกบกอนิสัย” คำพูดทั้งหมดของซีเปลือยแสดงความเข้าใจถึงธรรมะในพระพุทธศาสนาอย่างน่านับถือ จึงไม่น่าแปลกใจที่สุดสาครซึ่งตอนแรกรู้สึกขบขันระคนสงสัย จะกลับเชื่อถือศรัทธาอย่างหมดใจ ดังที่สุนทรภู่บรรยายว่า

พระหน่อน้อยพลอยเห็นเหมือนเช่นว่า โมทนาน้อมองค์ไม่สงสัย

(หน้า ๓๘๓)

ความเชื่อถือทำให้สุดสาครบอกเล่าทุกสิ่งทุกอย่างแก่ซีเปลือยอย่างไม่ปิดบัง เมื่อซีเปลือยหลอกลามวิชาความรู้ที่ทำให้ “ซีม้ามาในน้ำ” ได้ สุดสาครก็เล่าแจ้งแฉ่งไข “ที่ความรู้ครูสอนแต่ก่อนไร รำพันให้แจ้งจิตไม่ปิดบัง” ซีเปลือยใช้อุบายหลอกสุดสาคร ขึ้นภูเขาไปเรียนวิชาข้าม “น้ำกรดลิกเลวเป็นเปลวไหล” แล้วฉกตกเหวเพื่อชิงไม้เท้าวิเศษ จะได้บังคับม้านิลมังกรได้ สุดสาครสลบอยู่ในเหวถึง ๓ วัน จึงฟื้น และรำลึกถึงพระโยคีให้มาช่วย

เหตุการณ์ตอนนี้เป็นอีกตอนหนึ่งที่สุนทรภู่แทรกคำสอนให้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ ดังที่พระโยคีสอนสุดสาครว่า

แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด
มนุษย์นี้ที่รักอยู่สองสถาน
ที่พึ่งหนึ่งพึ่งได้แต่กายตน
แม้ใครรักรักมั่งชังชังตอบ
รู้สิ่งไรไม่สู้รู้วิชา

มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ก็ไม่คิดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน
บิดามารดาก็รักมักเป็นผล
เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา
ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี

(หน้า ๓๙๑)

คำสอนสั้นๆ ตอนนี้ มีสาระที่น่ายกย่องถึงหลายประเด็น คือ

๑. ไม่ควรไว้ใจมนุษย์คนใด เพราะจิตใจของมนุษย์ลึกลับซับซ้อน บางคน

อาจจะใจคดเหมือนเถาวัลย์ที่คดเคี้ยว

๒. มีสิ่งที่มีมนุษย์ควรรักให้จริงจังเพียง ๒ อย่าง คือ รักพ่อและแม่ผู้เป็นบุพการี

๓. มนุษย์ต้องคิดพึ่งพาแต่ตนเองเท่านั้น อย่าคิดพึ่งผู้อื่น

๔. เป็นผู้ให้และเป็นผู้รับโดยเท่าเทียมกัน ใครรักก็รักตอบ ใครชังก็ชังตอบ แต่ต้องคิดใคร่ครวญให้รอบคอบ

๕. วิชาความรู้เป็นสิ่งประเสริฐ และหากความรู้นั้นสามารถทำให้ชีวิตรอดพ้นภัยพิบัติได้ก็เป็นความรู้สุดยอด

คำสอนของพระโยคีหรืออันที่จริงคือความคิดของสุนทรภู่ เป็นคำสอนของคนที่มีประสบการณ์ผ่านโลกมานาน ทำให้เข้าใจและรู้เท่าทันตนเองและคนอื่นๆ ภาวะตกอับหมดวาสนาพึ่งพาใครแทบไม่ได้ น่าจะทำให้สุนทรภู่ได้รู้วาตนมีทั้งคนรักและคนชัง ดังนั้นคำกล่าวที่ว่า “ใครรักรักมั่งชังชังตอบ” จึงเป็นคำกล่าวที่ไม่ใช่ความคิดอุดมคติ แต่เป็นความจริงในการดำรงชีวิตโดยแท้ ซึ่งน่าจะเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ “ชาวบ้าน” ชอบผลงานเรื่องนี้ของสุนทรภู่ เนื่องจากสะใจ ตรงใจ นอกจากนี้ สุนทรภู่อยังตระหนักดีว่าสิ่งที่ทำให้สุนทรภู่มีชีวิตรอด ไม่อดตาย ก็เพราะวิชาความรู้ นั่นคือความสามารถในการแต่งกลอน สุนทรภู่อิงยักย่องปัญญาความรู้ว่าสิ่งอื่นใด

๒. การรวมตัวละครแปลกเพศต่างพันธุ์ในเหตุการณ์ตอนสั้นๆ เรื่องราวตอนนี้มีตัวละครหลายตัว แต่น่าสนใจที่เป็นตัวละครแปลกเพศต่างพันธุ์ทั้งสิ้น ได้แก่ นางเงือกเป็นครึ่งคนครึ่งสัตว์น้ำ สุดสาครเป็นลูกมนุษย์กับนางเงือก โยคีเป็นเพศนักพรต ผีดิบเป็นอมมนุษย์ ซีเปลือยเป็นพราหมณ์แต่มีพฤติกรรมประหลาดจนคนเชื่อว่าเป็นผู้วิเศษ ม้านิลมังกรเป็นสัตว์ครึ่งม้าครึ่งมังกร พันธเงาะไม่เข้า และวิ่งในน้ำได้เหมือนเดินบนพื้นดิน ดังที่บรรยายว่า

อัศดรถอนถีบสุธาธาร
ดูลี้ลวลัวปลิวต่ายไปตามคลื่น

ควบทะยานเหยียบน้ำไม่ซ้ารอย
เหมือนเดินพื้นแผ่นดินลิ่งวิ่งหยอยหยอย

(หน้า ๓๗๙)

ตัวละครเหล่านี้ แม้จะต่างเพศต่างพันธุ์ แต่สุนทรภู่อ้างให้มีบุคลิก มีอารมณ์ความรู้สึกลึกซึ้ง ทำให้ตัวละครเหล่านี้มีชีวิตชีวา นั่นคือ

นางเงือกมีความเป็นแม่และเป็นเมียที่สมบูรณ์ รักลูกและจงรักภักดีต่อสามี ทั้งๆ

ที่สามทิ้งจากไป เมื่อมีลูกเป็นมนุษย์ นางไม่สามารถเลี้ยงดูในน้ำได้อย่างลูกเงือก ต้องฝากพระฤๅษีไว้ แต่นางก็มาให้นมลูกกินวันละหลายครั้งทุกวัน

สุดท้ายมีความกล้าหาญ มีความเพียรพยายาม และความกตัญญู อันเป็นคุณลักษณะของเด็กโตที่รู้ความ แต่ขณะเดียวกัน สุดท้ายก็ยังมีความเป็นเด็กเล็กสมัยสามขวบ คือคิดถึงแม่ อยากกินนมแม่ ทำให้ผู้อ่านสงสาร อารมณ์คิดถึงแม่อย่างเด็กน้อย จึงเป็นตอนที่สร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน อย่างตอนตกเหว สุดท้ายรำพันว่า “ลูกอยากนมสมเด็จพระมารดา” และตอนที่เดินทางไปตามลำชีเปลือยเอาไม้เท้าคั้น ก็ครวญว่า

น้ำนมแม่แต่ละข้างช่างกระไร	ลูกเคยได้รับประทานทั้งหวานมัน
ไฉ้จากมาน่าเสียดายเมื่อภายหลัง	จะย้อยพรุ้งฟูมทองทั้งสองถิ่น
ลูกยิ่งอยากมากมายน่าเสียดายครั้น	ละอันอันอดนมกรรมฤทัย
	(หน้า ๓๙๓)

พระโยคีเป็นผู้มีเมตตาสูง ที่ผู้เดือดร้อนเพียงนึกถึงก็จะปรากฏกายช่วยเหลือทันที ดังปรากฏกายช่วยนางเงือกเมื่อใกล้คลอด พระโยคีบ่นว่านางเงือกต่างๆ นานา แต่ก็พร้อมกุหลุกจะช่วยเหลือ ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์ขัน พระโยคีเลี้ยงดูสุดท้ายด้วยความรัก และสั่งสอนให้ความรู้ จึงเป็นทั้งครูทั้งญาติผู้ใหญ่ ในตอนที่สุดท้ายคร่ำบาก นึกถึงพระโยคีขอให้มาช่วย พระโยคีก็ปรากฏกายช่วยเหลือทั้งสองครั้ง นอกจากช่วยชีวิตแล้วยังสั่งสอนให้เข้าใจศิลปะของการใช้ชีวิตอีกด้วย

ชีเปลือยเป็นตัวละครที่ทำให้เหตุการณ์ ๒ ตอนนี้สนุกน่าตื่นเต้น ชีเปลือยมีรูปร่างพฤติกรรม และลักษณะนิสัยต่างกับสุดท้ายตรงกันข้าม แบบ “ชาวกับด่า” “บริสุทธ์กับสกปรก” “อ่อนโลกไร้เดียงสา กับร้านโลกเจ้าเล่ห์แสนกล” การเป็นคู่ตรงกันข้าม สร้างความขัดแย้งให้ลุ้นระทึก ดังนั้น การที่ชีเปลือยหลอกลวงทำร้ายสุดท้ายเด็กน้อยผู้บริสุทธิ์ใจจึงแสดงความโหดร้ายและสร้างความสะเทือนใจแก่ผู้อ่าน

ม้านิลมังกร แม้จะเป็นสัตว์ แต่แสดงอารมณ์ความรู้สึกอย่างมีชีวิตชีวา เมื่อสุดท้ายยังจับตัวไม่ได้ ม้านิลมังกรแสดงความเป็นสัตว์อิสระ ดุร้าย ขบถต่อสู้อย่างดุเดือด แต่เมื่อสุดท้ายใช้อาคมจับตัวได้ก็เปลี่ยนเป็นสัตว์เชื่อง บังคับได้ง่าย และมีความซื่อสัตย์กตัญญูต่อสุดท้ายอย่างยิ่ง ตอนที่สุดท้ายตกเหวสลบไป ๓ วัน ม้านิลมังกรเฝ้า

อยู่ตลอดเวลาไม่ยอมไปไหน เมื่อสุดสัครฟื้นขึ้นมาจึงได้ยินเสียงมาร้อง หลังจากพระโยคีช่วยขึ้นจากเหวและจากไปแล้ว สุดสัครก็มีแต่มานิลมังกรเป็นเพื่อน ม้านิลมังกรให้กำลังใจสุดสัครตามประสาสัตว์ ดังที่สุนทรภู่พรรณนาว่า

..... เอาคางเกยกับพระบาทเพียงขาดใจ
นาสิกสูบจูบจตุรัสกลืน แล้วแลบลิ้นเลียลามตามวิสัย
(หน้า ๓๙๑-๓๙๒)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ตอนกำเนิดสุดสัคร และสุดสัครเข้าเมืองการะเวก เป็นตอนที่สนุกสนาน ตื่นเต้นจากเหตุการณ์ผจญภัยของตัวละครเอก ตัวละครหลากหลายพันธุ์ มีสีสันชวนติดตามอ่าน และยังแฝงข้อคิดคติธรรมอันเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอีกด้วย

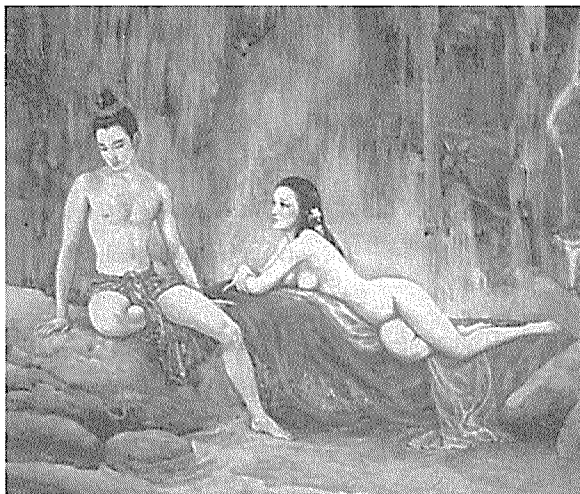
วิเคราะห์นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร

เรื่องพระอภัยมณีตอนนี้เป็นวรรณคดีที่แนะนำให้นักเรียนในช่วงชั้นที่ ๓ (มัธยมศึกษาที่ ๑-๓) อ่าน เพื่อจะได้รับรสรวรรณคดีจากสุนทรภู่ กวีเอกของไทยอีกตอนหนึ่ง ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทรเป็นตอนที่ ๙ เหตุการณ์ในเรื่องจึงมาก่อนเรื่องพระอภัยมณี ที่ให้เรียนในชั้นประถมศึกษาที่ ๔-๖ แต่เรื่องราวตอนหนีนางผีเสื้อ เป็นเรื่องที่เหมาะสมสำหรับเด็กโตมากกว่าเด็กเล็ก เพราะเน้นเรื่องราวของความรัก ความห่วงหวงมากกว่าการผจญภัยเหมือนอย่างตอนกำเนิดสุดสัครและตอนสุดสัครเข้าเมืองการะเวก

เรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทรมีประเด็นที่เป็นจุดเด่นหลายประการ คือ

๑. การแสดงอารมณ์รักและพฤติกรรมความรักของตัวละคร ในตอนนี้มี
การแสดงความรักหลายลักษณะ ดังนี้

๑.๑ ความรักที่นางผีเสื้อสมุทรมีต่อพระอภัยมณี นางผีเสื้อสมุทรนับว่าเป็นเมียแรกของพระอภัยมณี เพราะหลังจากเรียนวิชากับพระฤๅษี และเดินทางกลับบ้านเมือง พระอภัยมณีก็ได้แสดงวิชาเป่าปี่จิ้งจกเป็นครั้งแรกให้สามพราหมณ์ฟังเพื่อแสดงคุณของวิชาดนตรี เป็นเพลงปี่พรรณนาถึงความชื่นใจที่ได้รับจากผู้หญิง นางผีเสื้อสมุทรได้ยินเพลงปี่ของพระอภัยมณีเกิดหลงรัก จึงจับตัวพระอภัยมณีลงไปอยู่ด้วยกัน

พระอภัยมณีและนางผีเสื้อสมุทร
ผลงานของจักรพันธุ์ โปษยกฤต

ในถ้ำได้ทะเลเป็นเวลานานถึง ๔ ปี มีลูกชายกับพระอภัยมณี คือสินสมุทร^๙

นางผีเสื้อสมุทรเป็นยักษ์ แต่เวลาที่อยู่กับพระอภัยมณีในถ้ำ จะจำแลงแปลงร่างเป็นนางมนุษย์สวยงาม เมื่อออกไปจับปลาเป็นภักษาหารก็จะคืนร่างยักษ์ดังเดิม สินสมุทรผู้เป็นลูกจึงไม่รู้ว่าแม่เป็นยักษ์ แต่ถึงแม้จะเป็นยักษ์ นางก็ดูแลปรนนิบัติพระอภัยมณีอย่างเมื่อยที่ดี หาอาหาร คือผลไม้มาให้ลูกผัวไม่อดอยาก

เมื่อพระอภัยมณีวางแผนกับโอรสจะหนีนางผีเสื้อสมุทร โดยขอความช่วยเหลือจากฝูงเงือกที่สินสมุทรจับตัวมาได้ นางผีเสื้อสมุทรฝันร้ายว่าเทวดาที่บนเกาะเหาะมาทำลายถ้ำ เอาพระเนนทุบตีนางแทบตาย แล้วควักเอาดวงตาไป นางขอให้พระอภัยมณีทำนายฝัน พระอภัยมณีได้โอกาส แก่ฝันว่าเทวดาในฝันคือมัจจุราชที่จะมาเอาชีวิตนางต้องสะเดาะเคราะห์ด้วยการไปถือศีลอดอาหารที่ตีนเขาตามลำพังเป็นเวลา ๓ วัน พอครบ ๓ วัน นางผีเสื้อสมุทรกินอาหารให้มีเรี่ยวมีแรงแล้วรีบกลับถ้ำเพราะคิดถึงสามีแต่ไม่พบ นางผีเสื้อสมุทรทั้งตกใจทั้งเสียใจแทบสิ้นสติ ร้องไห้รำพันอย่างน่าสงสาร ดังที่สุนทรภู่พรรณนาอาการของนางว่า

^๙ ในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ฉบับพิมพ์ครั้งแรกๆ จะสะกดชื่อตัวละครนี้ว่า สินสมุทร แต่ในบทความนี้ใช้ชื่อสินสมุทร ตามแบบเรียนของกระทรวงศึกษาธิการ

เสียน้ำใจในอารมณ์ไม่สมประดี สองมือตืออกคุมพุ่มน้ำตา
ลงกลิ้งเกลือกเสือกกายร้องไห้โรว เสียงโฮโงดังก้องห้องคูลหา
(หน้า ๑๔๓)

นอกจากนี้ นางผีเสื้อสมุทรยังครวญเปรียบเทียบความรู้สึกของนางว่า “เหมือน
ควักเอาดวงใจน้องไปเสีย” และ “น้องร้อนรุ่มกลุ้มใจดังไฟเสีย” หลังจากนางคร่ำครวญ
ถึงการครองคู่กับพระอภัยมณีด้วยความรักใคร่ทะนุถนอมกันแล้ว สุนทรภู่บรรยายอาการ
เสียใจของนางผีเสื้อสมุทรว่าราวกับจะขาดใจ

..... นางสะอื้นอ้าปากจนรากลเธอ
ด้วยแรงน้อยถอยทบสลับหลับ แล้วก็กลับพลิกฟื้นตื่นเมยอ
ร้องเรียกลูกผัวเพื่อนเหมือนละเมอ ไม่เห็นเธอทอดกายดังวายปรมาณ
(หน้า ๑๔๔)

จากนั้นสุนทรภู่เปลี่ยนอารมณ์โศกของนางผีเสื้อสมุทรไปสู่อารมณ์แค้นโดยทันที
ด้วยการบรรยายว่า

ระกำอกหมกมุ่นหุนพิโรธ กำลังโกรธกลับแรงกำแหงหาญ
(หน้า ๑๔๔)

นางผีเสื้อสมุทรจึงมีสติที่จะพิจารณาสิ่งต่างๆ ให้รอบคอบ นางตั้งข้อสงสัยว่า
ใครเปิดหินที่ปิดปากถ้ำไว้ เพราะลำพังมนุษย์สักหมื่นคนก็ไม่อาจขยับก้อนหินให้เขยื้อน
นางสงสัยว่าใครกันที่ “ช่วงคิดอ่านเอาคู่ของกูไป” และด้วยความคิดว่า “มาพาไปไม่เกรง
ข่มเหงกู” ทำให้นางผีเสื้อสมุทรโกรธจัด กระโดดโลดแล่นไปตามหาในมหาสมุทร และ
ระบายความแค้นของตนอย่างโหดร้าย

กระโดดโครมโถมว้ายสายสมุทร อุตลุดคำด้นเที่ยวค้นหา
ไม่เห็นผัวควัวไปได้แต่ปลา ควักลูกตาสูบเลือดด้วยเตือดดาด
(หน้า ๑๔๔)

จากนั้นจึงตะโกนร้องเรียกเหล่าปีศาจภูตพรายในน้ำขึ้นมาสอบถามว่าเห็น

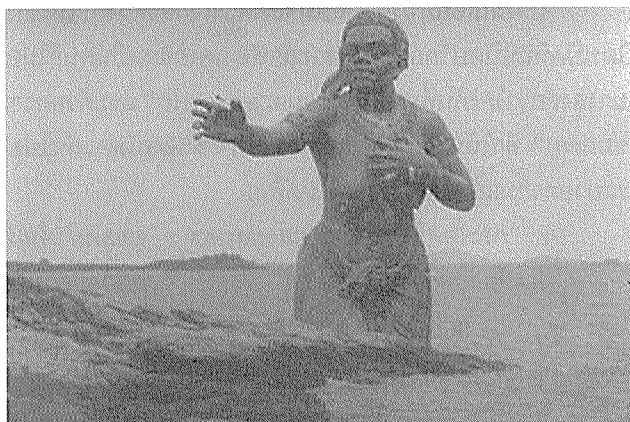
๘๒ รื่นฤทัย สัจพันธุ์

มนุษย์สองคนหนีไปทางไหน นางผีเสื้อสมุทรจึงได้รู้ร่องรอยว่าพระอภัยมณีและสินสมุทรหนีไปทางทิศใด ด้วยแรงโกรธและรูปร่างใหญ่โตดั่งภูเขา “โอดดังหนึ่งยุคนธรขุนไศล” ทำให้นางผีเสื้อสมุทรลุยทะเลตามพระอภัยมณีได้ทัน แม้พระองค์จะเดินทางล่วงหน้าไปก่อนแล้วถึง ๕ คืบ

โดยปกติ ผู้หญิงมักจะรักลูกมากกว่าสามี แต่นางผีเสื้อสมุทรแสดงชัดเจนว่ารักสามีมากกว่าลูก โดยเฉพาะตอนที่สินสมุทรมาขวางทางถ่วงเวลาให้พระอภัยมณีหนีไป เมื่อสินสมุทรไม่ยอมบอกที่ซ่อนของพระอภัยมณี นางผีเสื้อสมุทรก็แค้นลูก “ราวกับไฟไหม้อังสา” และคิดในใจว่า “จะจับไว้ให้พาไปหาพ่อ แล้วหักคอเสียให้ตายเมื่อภายหลัง” จากนั้นก็ได้ตามตีอูตุลุด “พลางโผโผนใจโหมเสียงโครมคราม เข้าไล่ตามคลุกคลีตีไปพลาง” ซึ่งในภายหลัง สินสมุทรตัดพ้อแม่ว่า “เมื่อวานนี้ตีข้าน้อยไปหรือ ระเบิดมือเหมือนกระดุกลูกจะหัก” สินสมุทรลอดเลี้ยวหลบหลีกมือไม้ของแม่ออย่างว่องไว แล้วแก้มลักให้นางผีเสื้อสมุทรไล่ตามไปให้ห่างจากพระบิดา เมื่อหนีจากทะเลขึ้นเกาะได้ก็วิ่งขึ้นเขา ล่อให้นางตาม แล้วค่อยหลบหนีลงน้ำว่ายกลับมาตามพระอภัยมณีจนทันกัน

ฉากที่นางผีเสื้อสมุทรตามมาทันพระอภัยมณี นางเงือก และสินสมุทร ซึ่งว่ายน้ำมาถึงเกาะแก้วพิสดารพอดี เป็นฉากน่าตื่นเต้น ที่ฝ่ายล่าและฝ่ายหนีตามมาทันกันจนนางผีเสื้อสมุทรกำลังจะจับตัวพระอภัยมณีได้ แต่ในเสี้ยววินาทีนั้น พระฤษีเกาะแก้วพิสดารก็ช่วยไว้ได้ บทกลอนตอนนี้ แสดงเหตุการณ์ต่อเนื่องกันอย่างจับใจ ดังนี้

นางผีเสื้อสมุทร
ขณะติดตามพระอภัยมณี
และสินสมุทร

พระอภัยมณีเห็นผีเสื้อ	ความกลัวเหลือว่ายคว้างอยู่กลางหน
ยักษ์กระโจมโถมจับแทบอัจน	พอเห็นคนอยู่ที่หาดवादครั้น
เข้าถึงที่ผีเสื้อก็ถึงด้วย	กระชั้นจวนผิดเลือกเกลือกเข้าตื่น
พอโยคีมีคาถาลงมายืน	ผีเสื้อตื่นตัวลั่นขยับยัง
พระอภัยภูมินทร์กับสินสมุทร	ช่วยกันจุดนางเงือกเลือกเข้าฝั่ง
แล้วกราบกรานโยคีมีกำลัง	แซกฝรั่งพร้อมล้อมพุดจา
	(หน้า ๑๕๒)

หากยังจำได้ถึงประวัติของสุนทรภู่ในตอนที่ตั้งกลอนถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางสีดาผูกคอตาย บทกลอนที่สุนทรภู่แต่งถวายต่อจากที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ แสดงภาพเหตุการณ์กระชั้นรวดเร็ว เหมาะจะให้เล่นละคร ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง บทกลอนพระราชนิพนธ์คือ

จึงเอาผ้าผูกพันกระลั่นรัด	เกี่ยวกระหวัดไว้กับกิ่งโคกใหญ่
	(๒๕๑๒ : ๔๒)

บทกลอนที่สุนทรภู่แต่งต่อ คือ

ชายหนึ่งผูกคออรไท	แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย
บัดนั้น	วายุบุตรแก้ได้ดังใจหมาย
	(๒๕๑๒ : ๔๒)

อาจจะเป็นไปได้ว่า ในขณะที่รับราชการในราชสำนักรัชกาลที่ ๒ สุนทรภู่คุ้นเคยกับการแต่งบทกลอนเพื่อนำไปใช้แสดงละคร จึงนำเอาลีลาท่วงท่าที่ต้องการความต่อเนื่องและรวดเร็วอันเป็นลักษณะของการแสดงมาใช้ในการแต่งนิทานคำกลอนด้วย นิทานคำกลอนของสุนทรภู่ โดยเฉพาะเรื่องพระอภัยมณีจึงจับใจผู้ฟัง เพราะผู้ฟังเห็นภาพชัดเจน เกิดจินตนาการตามไปด้วยราวกับกำลังชมการแสดงอยู่

เมื่อนางผีเสื้อสมุทรขึ้นบนเกาะแก้วพิสดารไม่ได้เพราะพระฤๅษีลงเลขเสกไว้ นางผีเสื้อสมุทรได้แต่ร้องตะโกนเรียกพระอภัยมณีให้กลับมาครองรักกับนางดังเดิม

บทกลอนตอนที่แสดงความรักของนางผีเสื้อสมุทรต่อพระอภัยมณีก่อนที่นางจะถูกพระโยคี
จับได้ไป ก็คือ การขอติดตามพระองค์ไปจนกว่าจะตาย แสดงถึงความจงรักภักดีของนาง

พระเสด็จไปไหนจะไปด้วย เป็นเพื่อนม้วยภัสดาจนอาสัญ
ประทานโทษโปรดเลี้ยงแต่เพียงนั้น อย่าบากบันความรักน้องนักลอย

(หน้า ๑๕๓)

นางยังครวญอีกว่าหากพระองค์และสินสมุทรทิ้งนางไป นางก็ “มิขออยู่ผู้ตาย
วายชีวิต” ดังนั้น แม่นางผีเสื้อสมุทรจะเป็นยักษ์มาร แต่มีอารมณ์รักโลกไกรทองเยี่ยง
มนุษย์ ความรักที่นางมีต่อพระอภัยมณีเป็นความรักแท้จริง ทุ่มเทจนหมดหัวใจ และ
จงรักภักดีเป็นที่สุด อันเป็นคุณลักษณะของผู้หญิงที่สังคมยกย่อง แต่ความที่นางเป็นยักษ์
ต่างเพศผิดพันธุ์กับมนุษย์ พระอภัยจึงไม่อาจร่วมชีวิตกับนางได้

๑.๒ ความรักระหว่างสินสมุทรและพระอภัยมณี พระอภัยมณีมีโอรส
เกิดด้วยนางผีเสื้อสมุทร มีรูปกายอย่างมนุษย์เหมือนพ่อ แต่ผมหยิก ดวงตาสีแดงเพลิง
มีเขี้ยวเหมือนแม่ มีกำลังดั่งช้างสาร แม้จะเป็นครึ่งมนุษย์ครึ่งยักษ์แต่พระอภัยมณีรัก
พระโอรสอย่างยิ่ง ทรงเลี้ยงดูด้วยพระองค์เอง “เฝ้าเลี้ยงลูกผูกเปลแล้วเห่ข้า” เมื่ออายุ
ได้ ๔ ปี พระองค์ประทานชื่อว่า สินสมุทร ประทานธำมรงค์และฉลองพระองค์ให้ นอก
จากนี้ ยังสอนวิชาเป่าปี่และเพลงอาวอุให้ด้วย จึงกล่าวได้ว่าพระอภัยมณีทำหน้าที่พ่อ
ได้ครบถ้วน ด้วยเหตุที่สินสมุทรใกล้ชิดกับพ่อมากกว่าแม่ จึงรักพ่อบอกว่า ดังที่สุนทรภู่
บรรยายว่า “ความรักพ่อยิ่งกว่าแม่มาแต่ไร ด้วยมิได้รู้เข็ญเช่นมารดา” พระอภัยมณีก็รัก
สินสมุทรสุดชีวิตเช่นกัน หากผีเสื้อสมุทรทำร้ายสินสมุทรถึงตายเพราะโอรสที่เบียดเบียน
ปิดประตูถ้า พระองค์ก็คงสิ้นชีวิตตามไปด้วย ดังกล่าวว่า

ไปเปิดประตูหาถ้าเขาเห็น ตายหรือเป็นว่าไม่ถูกเลยลูกแก้ว
แม้สินสมุทรสุดสวาทพอลาดแคล้ว ไม่รอดแล้วบิดรค์ก็คงตาย

(หน้า ๑๓๖)

ยามนอนพระองค์ก็จะกอดสินสมุทรเอาไว้แล้วหลับไปด้วยกัน
พระกอดลูกน้อยประทับไว้กับทรง ให้นางวังงับหลับประจักษ์ไป

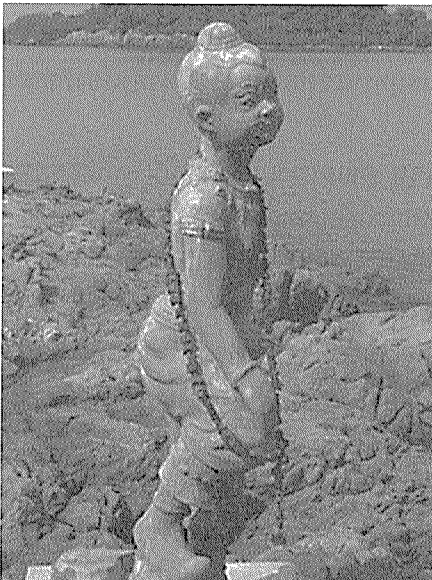
(หน้า ๑๓๗)

ตอนพระอภัยมณีหลอกให้นางผีเสื้อสมุทรไปบำเพ็ญเพียรเพื่อสะเดาะเคราะห์
เมื่อเห็นสินสมุทรร้องไห้ห่วงใยแม่ พระอภัยมณีรับห้ามไม่ให้ตามไป แล้วเอากาเล่นสนุก
มาชักชวนให้เพลิดเพลิน เพราะต้องการพาสินสมุทรหนีไปพร้อมกับพระองค์

บิดาครูเจ้าจึงแกลังห้าม จะวอนตามเขาไปใยในไพรสณฑ์
อยู่เป่าปี่ตีเกราะเสนาะครัน แล้วรับขวัญลูกน้อยกลอยฤทัย
(หน้า ๑๔๐)

เมื่อนางผีเสื้อสมุทรตามมาจวนจะทัน พระอภัยมณีมีใจเด็ดเดี่ยวที่จะยอมตาย
แต่เพียงพระองค์เดียว รับสั่งให้เงือกส่งพระองค์ที่เกาะละเมาะช้างทางแล้วหลบหนีไป
พร้อมกับสั่งสินสมุทรให้กลับไปกับแม่ ส่วนพระองค์ขอลาตาย

..... แม้นนางยักษ์จะมารับจงกลับหลัง
อันตัวพ่อขอตายวายชีวัง กันแสงสังข์ถูกยาด้วยอาลัย
(หน้า ๑๔๖)

สินสมุทร

แต่สินสมุทรรักพ่อ และห้าวหาญ ไม่กลัวแม่ จึงอาสาอยู่รับหน้า ล่อลวงถ่วงเวลา แม่เพื่อให้พ่อหนีไปได้ สินสมุทรไม่เคยเห็นแม่ในร่างนางยักษ์มาก่อน แต่ก็ไม่ได้หวาดหวั่น คำพูดที่สินสมุทรกล่าวขอร้องไห้ นางผีเสื้อสมุทรกลับไปอยู่ถ้ำตามเพศพันธุ์ของตน ปลอ่ยให้พระอภัยมณีซึ่งเป็นมนุษย์กลับบ้านเมือง แสดงให้เห็นว่าสินสมุทรเข้าข้างพ่อ อย่างเต็มที่ แบ่งแยกว่าแม่เป็นฝ่ายยักษ์ บิดาและตนเป็นฝ่ายมนุษย์

ด้วยองค์พระชนนีเป็นผีเสื้อ	อันชาติเชื่ออยู่ถ้ำล้าละหาน
พระบิดาร้อนรนทนทรมาน	เคยอยู่บ้านเมืองมนุษย์สุดสบาย
คิดถึงวงศ์พงศ์กาณดาญาติ	จึงสามารถมานี้ไม่หนีหาย
เห็นมารดาซ่อนตัวด้วยกลัวตาย	ลูกจึงว่ายน้ำอยู่แต่ผู้เดียว
ประทานโทษโปรดปล่อยไปหน่อยเถิด	ที่ละเมิดแม่คุณอย่าคุณเฉียว
ลูกขอลาฝ่าธุลีศกปีเดียว	ไปท่องเที่ยวหาประเทศเขตนคร
แน้นพบอาຍ่าปู่เป็นสุข	บรรเทาทุกข์ภัยโศกโสมสร
จึงจะชวนบิดุเรศเสด็จจร	มาสถานมารดรไม่อนใจ

(หน้า ๑๔๗-๑๔๘)

เรื่องราวของพระอภัยมณีหลังจากตอนนี้ ยังมีอีกหลายเหตุการณ์ที่แสดงความรักผูกพันระหว่างพระอภัยมณีและสินสมุทร สินสมุทรจะช่วยเหลือพระบิดาทั้งเรื่องรักและเรื่องรบตลอดทั้งเรื่อง

๒. ตัวละครแสดงบุคลิกภาพชัดเจน ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร มีตัวละครไม่มาก แต่ตัวละครทุกตัวแสดงลักษณะนิสัยโดดเด่น

นางผีเสื้อสมุทร เป็นตัวละครที่มีสีสันโดดเด่นมากที่สุดในตอนนี้ นางแสดงอารมณ์หลากหลาย ทั้งกราดเกรี้ยว โมโห หวาดหวั่น อ่อนหวาน และแสดงพฤติกรรมดุร้ายโหดเหี้ยมสมกับเป็นยักษ์ สุนทรภู่สรรถ้อยคำเพื่อแสดงความดุร้ายของนาง เช่น จะตามหักคอกินเหมือนชิ้นหมู, ควักลูกตาสูบเลือดด้วยเดือดดาล, นางยักษ์หักขาฉีกสองแขน ไม่หายแค้นเคี้ยวกินสิ้นทั้งคู่ นอกจากนี้ ยังสรรคำเพื่อบรรยายอาการปฏิกิริยาในยามที่นางเดินทางติดตามพระอภัยมณีด้วยความร้อนใจ เช่น กระโดดโครมโถมวาย, อุตลุดดำด้น, ลุยทะเลโครมคราม, เสี่ยงครีกริ้นคลื่นคลุ้ม, สมุทไทยแทบจะล่มถล่มทลาย, ภูเขาหักหินหลุดทรุดสลาย, เป็นคลื่นเคลื่อนคลอนลั่นสนั่นดัง, โผผืนใจนโหมเสียง

โครมคราม, เช่นเขียวเคี้ยวครามครามร้อง เสียงกึกก้องไกลาลูกตาไหลง ฯลฯ นางผีเสื้อสมุทรแสดงบุคลิกภาพโดดเด่นว่ารักนุชาพระอภัยมณีอย่างยิ่ง จึงสามารถทำร้ายและทำลายทุกอย่างที่ขวางหน้า นางแสดงความคิดเห็น กราดเกรี้ยวกับทุกคน แต่จะพูดจาอ่อนหวานกับพระอภัยมณีทุกครั้งไป คำพูดทุกครั้งทีกล่าวกับพระอภัยมณีจะแสดงความรักและความจงรักภักดี และยินดีตายหากไม่ได้อยู่กับพระองค์ ซึ่งในที่สุดนางผีเสื้อสมุทรก็ตายด้วยเพลงปี่ของคนทีนางรักสุดชีวิต

พระอภัยมณีเป็นคนจิตใจดี พูดจาอ่อนหวานเสมอ ปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างสุภาพ อย่างเช่น บอกให้สินสมุทรขอโทษเงือกน้ำที่จับตัวมาได้ และให้อุ้มไปปล่อยตัวลงน้ำ

ขอสมมาตาปู่ย่าดู่เบา
กับลูกน้อยค่อยพุงจูเงือกน้ำ

ช่วยอุ้มเอาแก่ออกไปให้สบาย

.....

(หน้า ๑๓๘)

พระอภัยมณีอยู่กับนางผีเสื้อสมุทรมาถึง ๘ ปี โดยไม่มีโอกาสหลบหนี จนเมื่อสินสมุทรพังก่อนหินที่ปิดถ้ำออกไปเที่ยวทะเลจับเงือกมาให้ดู พระอภัยมณีจึงเห็นช่องทาง

พระอภัยมณี

จากพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติไทย

ที่จะหนีไปจากนางผีเสื้อสมุทร พระองค์ชักถามหนทางที่จะหนีจากเงือกน้ำ และฉลาดที่จะวางอุบายหลอกนางผีเสื้อสมุทรจนหนีออกไปได้ แต่เมื่อจวนตัว นางผีเสื้อสมุทรตามมาใกล้ พระอภัยมณีก็ไม่ใช่คนเห็นแก่ตัว พระองค์สั่งให้เงือกที่พาหนีหลบไปให้พ้นภัย นางผีเสื้อสมุทร สั่งสินสมุทรให้กลับไปกับแม่ ส่วนพระองค์จะขอสิ้นชีวิตเพียงลำพัง

พระอภัยมณีเป็นคนที่ให้อภัยคนอื่นเสมอ สมชื่อ แม้นางผีเสื้อสมุทรจะจับพระองค์ไปอยู่ใต้สมุทรนานถึง ๘ ปี เมื่อพระองค์หนีได้ นางก็ตามมาจับตัวอย่างน่าสะพรึงกลัว ทำให้ตื่นตระหนกเสียขวัญ แต่พระอภัยมณีก็ได้ถือโทษโกรธเคือง เมื่อปลอดภัยอยู่บนเกาะแก้วพิสดารแล้วได้พูดจากับนางผีเสื้อสมุทรอย่างอ่อนหวาน ขอโทษที่ทำให้นางโกรธ พระอภัยมณีหวังดีที่จะให้นางปฏิบัติธรรมเพื่อจะเกิดใหม่ในภพที่ดี และขอให้ชาติหน้าได้เกิดมาครองคู่กัน ไม่พราดจากกันเหมือนชาตินี้ คำพูดที่อ่อนหวานของพระอภัยมณี ที่ต้องการตรวบนางผีเสื้อสมุทรน่าจะทำให้นางคลุ้มคลั่งด้วยความปรารถนาในตัวพระองค์

จึงจำร้างห่างห้องให้น้องโกรธ
 แม้นไปได้ก็จะพาแก้วตาไป
 ที่มนุษย์สุดสวาทเป็นชาติยักษ์
 กลับไปอยู่คูหาอย่าอาดูร
 อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตพิษฐาน
 จะเกิดไหนขอให้พบประสบกัน
 พี่ขอบุตรสุดใจเอาไปด้วย
 ขอลาแก้วแววตาไปธานี

จงดโทษที่ยาอัธมาลัย
 นี่จวนใจเสียด้วยนางต่างตระกูล
 จงคิดหักความสวาทให้ขาดสูญ
 จงเพิ่มพูนภาวนารักษารัชม
 หมายวิมานเมืองแมนแดนสวรรค์
 อย่าไศกศัลย์แคล้วคลาดเหมือนชาตินี้
 เป็นเพื่อนม้วยเหมือนสุดามารศรี
 อย่าร่ำคิขุนซ้องให้หมองมัว

(หน้า ๑๕๓)

สินสมุทรเป็นตัวละครครั้งคนครั้งยักษ์ จึงมีบุคลิกภาพผสมผสาน มีพลังแรง คึกคะนอง อยากรู้อยากเห็นตามประสาเด็กชน เชลยฉลาด แม้สินสมุทรจะรักพ่อมากกว่าแม่ แต่ก็ได้เกลียดแม่ เวลาที่พูดกับนางผีเสื้อสมุทร สินสมุทรจะพูดจาอ่อนหวาน และยังเชื่อมั่นว่าแม่รักตัว แม้ว่าแม่จะทำร้ายอย่างรุนแรง ดังกล่าวไว้

วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๓๑ (๒๕๕๒) ฉบับที่ ๒ ๘๙

ซึ่งรักลูกลูกก็รู้ยั่วว่ารัก
ถึงตัวไปใจลูกยังผูกคิ

มิใช่จักลืมนคุณกรุณา
พอลดปลิดเรื่องธุระจะมาหา
(หน้า ๑๕๔)

แสดงให้เห็นว่าสินสมุทรเป็นลูกที่ดี รักพ่อแม่และกตัญญูรู้คุณ แต่สินสมุทรเลือกที่จะมีชีวิตเยี่ยงมนุษย์อย่างบิดา

เงื่อนน้ำเป็นตัวละครมนุษย์ ครึ่งคนครึ่งปลา รู้ภาษามนุษย์ แม้เป็นมนุษย์เพียงครึ่งเดียวแต่ก็มีจิตใจดีมีเมตตา เงื่อนน้ำเอาตัวเองและครอบครัวมาเสี่ยงชีวิตช่วยพระอภัยมณีและสินสมุทร เพื่อรักษาสัจจาจากที่จะตอบแทนบุญคุณที่พระอภัยมณีปล่อยให้รอดชีวิต อันที่จริง เมื่อลงน้ำไปแล้ว เงื่อนน้ำจะหนีหายไปเสียก็ยอมทำได้ แต่กลับตั้งใจช่วยเหลือพาพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทรอย่างจริงจัง แม้ถูกนางผีเสื้อสมุทรจับตัวได้ แทนที่จะบอกที่ซ่อนของพระอภัยมณีให้ตนเองรอดชีวิต กลับหลอกพานางผีเสื้อสมृत ย้อนกลับทางเก่าไปอีกครึ่งวันเพื่อถ่วงเวลา เงื่อนน้ำและเมียจึงตกเป็นเหยื่อความแค้นของนางผีเสื้อสมุทร ครอบครัวเงื่อนน้ำเป็นตัวแทนของผู้ที่ช่วยเหลือคนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน

กล่าวได้ว่านิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีทั้ง ๓ ตอน ที่กระทรวงศึกษาธิการคัดเลือกมาให้นักเรียนชั้นประถม ๔-๖ และชั้นมัธยม ๑-๓ ได้เรียนเป็นตอนสำคัญตอนหนึ่งของเรื่อง เพราะเป็นตอนแสดงกำเนิดของตัวละครสำคัญ ๒ ตัว คือ สินสมุทร และ สุดสาคร ซึ่งจะมีบทบาทมากขึ้นในตอนต่อไป

เรื่องพระอภัยมณีทั้ง ๓ ตอน มีจุดเด่นในเรื่องการแสดงอารมณ์ โดยเฉพาะอารมณ์รักระหว่างพ่อแม่กับลูก และอารมณ์รักระหว่างสามีและภรรยา เป็นเรื่องใกล้ตัวนักเรียนซึ่งซึมซาบจากประสบการณ์ในครอบครัว นอกจากนี้ ยังเป็นตอนที่สนุก ตื่นเต้นด้วยเรื่องราวของตัวละครที่เป็นอมมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นตอนผจญนางผีเสื้อสมุทร หรือตอนผจญผีดิบและชีเปลือย ชวนให้ผู้อ่านอยากอ่านเรื่องพระอภัยมณีตอนอื่นๆ อีกต่อไป

ในแง่ของการศึกษา เรื่องพระอภัยมณีทั้งสองตอน มีประเด็นที่ครูวรรณคดีสามารถนำไปใช้ในการอภิปรายในชั้นเรียนหลายประเด็น อย่างเช่น เหตุใดจึงมีผู้นิยมนำเรื่องราวของสุดสาครไปสร้างใหม่เป็นหนังสือภาพ (picture book) หรือภาพยนตร์การ์ตูน (animation)? คำสอนของพระโยคียงทันสมัย ใช้ได้สำหรับเยาวชนในสมัยปัจจุบันหรือไม่?

เปรียบเทียบความรักของแม่ระหว่างนางเงือกกับผีเสื้อสมุทรที่มีต่อบุตรชายของตน
 เปรียบเทียบการสร้างตัวละครในจินตนาการของสุนทรภู่กับตัวละครในจินตนาการจาก
 วรรณกรรมต่างประเทศ เป็นต้น การกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดวิเคราะห์ รวมทั้งเปรียบเทียบกับ
 วรรณกรรมเยาวชนร่วมสมัย นอกจากจะทำให้การศึกษาวรรณคดีสนุก มีสาระ ยัง
 เชื่อมโยงการสร้างสรรค์วรรณคดีจากอดีตสู่ปัจจุบันได้ด้วย

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร :

บรรณาคาร, ๒๕๑๗.

ชลดา เรื่องรักชลิขิต. ชีวิตประวัติและผลงานของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : ศูนย์ภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช, เรียบเรียง. ชีวิตและงานของเทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ.

พระนคร : ธีรพันธ์, ๒๕๒๒.

เทียนวรรณ [นามแฝง]. ตูลวิภาคพจนกิจ, เล่ม ๒, ๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑, ๖๖.

ธนิศ อยู่โพธิ์. ตัวละครและบันทึกเหตุการณ์ในพระอภัยมณี. พระนคร : โรงพิมพ์

รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๔๘.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. เบื้องหลังการแต่งพระอภัยมณี. พระนคร : โอเดียนสโตร์,

๒๕๑๓.

ยศ วัชรเสถียร. ภูมิหลังวรรณคดีพระอภัยมณี. พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๗.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. “ภาคผนวก ค. วิเคราะห์อิทธิพลต่างประเทศในนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี.” ใน อิทธิพลวรรณกรรมต่างประเทศที่มีต่อวรรณกรรมไทย

(TH 458). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. แนวทางการอ่านวรรณคดีและ

วรรณกรรม. เล่ม ๒-๓. กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย สำนักวิชาการและ

มาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๘.